

VÉGEL LÁSZLÓ

Szlovén ösvény

Útinapló

Ljubljana, 2003 nyara. A szemem káprázik talán? Ljubljana-ban az elmúlt tizenöt évben semmi sem változott, holott kétségbevonhatatlan, hogy semmi sem a régi. A pályaudvar vágányain is ugyanúgy kell áthaladni a másodiktól a harmadik vágányig, mint régen. A pontos és lelkiismeretes szlovénok a hiányzó aluljárót még mindig nem építették meg. Nincs tudomásom arról, hogy miért halogatják a munkálatokat: az sem kizárt, hogy más helyre kerül a pályaudvar. Az újságok külalakja is ismerős, elsősorban a *Delo* című napilap: belelapozok, még a rovatok is úgy sorjáznak, mint régen. Így szembesülök az ismerős ismeretlennel a ljubljana-i pályaudvar környékén. Majdnem olyan élmény ez, mintha hosszú útról tértem volna haza.

Szlovénia egykor a hazám volt.

Csak hosszadalmas rábeszélés után szántam rá magam, hogy útnak indulok, útközben felkeresem szlovéniai barátaimat. Ha az elmúlt években pesti íróbarátaim közül valaki alkalomadtán csak úgy mellékesen megjegyezte, hogy Szlovéniában járt, ahol találkozott a szlovén írókkal, mintha áramütés ért volna, megrándult a testem, ami felriasztott a tizenöt évig tartó mély álmomból. De szellemileg is valami hasonlót tapasztaltam. Mintha kizökkentem volna az időből, s betévedtem volna egy másikba, amelyet véglegesen elvesztettem, s amely már nem az enyém. A ljubljana-i pályaudvaron beláttam, idegen időbe tévedtem, amelyben otthonosan érzem magam.

A pályaudvar épülete rendezettebb, tisztább, mint régen. Egy másik változás is szembetűnik. A bal oldali kijárat környékéről hiányzik az a terebélyes tölgyfa, amely alatt a helybeliek előszeretettel kortyolgatták a nagy krigli söröket, ügyet sem vetve az érkező és indu-

fotók: Simon Csilla

ló utasokra meg a jövő-menő vonatokra. A pályaudvaron bémésködve sokszor gondoltam arra, hogy a ljubljana-iak szemében az egész pályaudvar csak kulisszája volt ennek a meghitt kerthelyiségnek.

Hiába próbálom rendezni emlékeimet, nem tudom pontosan felidézni, 1991 melyik hónapjában jártam itt legutóbb. Csak a kora tavaszi hangulatra emlékszem, mert a ljubljana-i kerthelyiségek már nyitva tartottak, ám csak nappal üldögelhettünk kinn, mert az alkonyati szelek hűvös levegőt hoztak az Alpokból. Gondtalan és kellemes délutáni zsidongással, mosolygós arccal vívta ki Szlovénia a függetlenséget. Egy kis nemzet felkészült a nagy döntésre, drámai felhangok nélkül. Szlovéniában a rendszerváltás meghitt családi ünnepre emlékeztetett. Előtte soha sem láttam annyi boldog embert Ljubljana utcáin, mint akkor, amikor elkezdődött a szlovén tavasz.

Éppen Pesten tartózkodtam, amikor hirtelen görcsbe rándult a bölcs szlovén rendszerváltási karnevál. Az Andrássy úton bandukolva a rikkancsok kiabálása ütötte meg a fületem: Szlovéniában kitört a háború. A hír igaznak bizonyult, de mégsem lett belőle iga-

zi háború. A Jugoszláv Néphadsereg csak rövid időre mutatta meg gyilkos karmait, utána megszágyenülve kivonult. De ebben a kivonulásban volt valami rossz szat sejtető, baljós számítás. Mintha azt sugallta volna, hogy ahol nem élnek szerbek, ott felesleges harcolni Jugoszláviáért. Mintha csak azt akarták volna előre jelezni a tábornokok, hogy ez csak afféle operett volt, az igazi majd csak ezután következik.

Már előzőleg érzékelhető volt, hogy valami történni fog, de talán senki sem akart hinni a szemének. A Mladinsko gledališče nevű avantgárd színház klubjában hangosan kommentáltuk Jugoszlávia közelgő széthullását, de arra nem gondoltunk, hogy mi is elszakadunk egymástól, s a továbbiakban több mint egy évtizeden át nem fogunk találkozni. Talán azt gondoltuk, az összeomlás elválasztja a rosszat, de a jót nem. Csak arra nem számítottunk, milyen hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy ki lehessen mondani, mi volt abban a Jugoszláviának nevezett, csupa ellentétre épülő s talán éppen ezért érdekfeszítő országban az értékes. A harag órájában erről tilos beszélni. Megdöbbenő naivitás volt a részünkről, hogy közös terveket kovácsoltunk, miközben egészen biztosak voltunk benne, hogy meg fog szűnni egy állam. Békebeli nemzedék voltunk, talán akkor fel sem fogtuk, hogy a következő években milyen alattomosan hullik majd szét az állam, s milyen piszkos háborúk várnak ránk.

A háború ugyan szóba került, de abban az értelemben, hogy akkor minden elpusztul. A katonaság lero-hanja az elszakadni vágyó köztársaságokat, diktatúra következik, katonai puccs, s először az elszakadók ajtaján kopogtatnak, aztán pedig a demokratikusan gondolkodó ellenzékiek kerülnek sorra az egész országban. Sorsunk tehát össze van kötve, vélekedtünk. Vagy a békés szétválás, vagy a diktatúra. A harmadik út, a hosszú, piszkos etnikai háború lehetősége csak fokozatosan rajzolódtott ki.

Ám az idő felgyorsult, ami az egyik napon még valószínűtlen volt, immár szükségsszerű lett a másikon. Rövidesen a lányom azzal a hírrel tért vissza Ljubljanából, hogy azonnal utazzam Szlovéniába, amíg lehet. Az sem kizárt, hogy csupán pár hetem van rá. Vagy pár napom. Rudi Šeligo, az egyik legkiválóbb szlovén drámaíró üzent, hogy a legjobb lenne, ha sürgősen bejelentkeznék egy szlovéniai lakcímre, ami megfelelő jogalap lesz arra, hogy megszerezzék nekem először az ideiglenes szlovén útlevelet, majd az állandót is, a szlovén állampolgársággal együtt. A többi nem fontos, élhetek Szerbiában, vagy ha éppen úgy akarom, akár Pesten is. A lányom már bejelentkezett, tehát szlovén állampolgár lehet bármikor. Szlovén barátaim egy része ellenzé-

kiként a rendszerváltás során komoly stallumot kapott, gondolták, hogy így segítenek rajtam. Akkor már világos volt előttük Szerbia zsákutcája.

Könyveim között méléztam, majd rádöbbenem, hogy én is zsákutcába jutottam. Az én utam szükségsszerűen vezetett ide. Mérlegeltem a furcsa lehetőséget. Lehetek például szlovén állampolgárságú, Újvidéken élő magyar író. Amikor az üzenet megérkezett, akkor már tudtam azt, amiben előzőleg nem voltam egészen biztos: tudtam tehát én is, akár csak szlovén barátaim, hogy közeleg a felbomlás órája. Az idő múlásával pedig még azt sem lehet kizárni, hogy esetleg háború lesz. Nehéz volt mindezt belátni. A tények világosak voltak előttem, csupán egyetlen dolog nem tudott gyökeret eresztetni bennem, hogy mindez a személyes életembe is beleszól. Nem voltunk képesek átélni a háborút. A háború fogalma foglalkoztatott ugyan bennünket, de milyenségéről fogalmunk sem volt.

Az ország más pontjait sérülékenyebbnek tartottam. Nem gondoltam arra, hogy éppen Szlovéniában dörögnek majd el először a fegyverek. Inkább hajlottam arra, hogy Szlovénia lesz a polgári ellenállás utolsó állomása. Vagy pedig utoljára rohanja le a Jugoszláv Néphadsereg, hiszen ez a hadsereg volt a kiszámíthatatlan erő, amelytől legjobban tartottunk. Nem így történt, habár a később nyilvánosságra került dokumentumokból kiderült, hogy nagyon közel voltunk ehhez a változathoz is. Csak hajsza választott el bennünket a katonai puccstól. Az országos elnökség ülésén csak egy szavazaton múlt.

Katonai diktatúra vagy véres etnikai háború, valójában e két lehetőség között lehetett választani. S borzalmas volt belegondolni abba, hogy a háború a jobbik megoldás, mert bár egyértelmű, hogy több emberéletet követel, de vele szemben a minden esélyt felszámoló diktatúra állt. Ez a diktatúra nem hasonlított majd a puha titói tekintélyelvűsége, hanem valamilyen latin-amerikai változatra, amelyben még a többpártrendszer is katonai jellegű lesz. Nem volt esélytelen ez a változat sem. Sőt még azt sem zártuk ki, hogy a nyugati hatalmaknak nem lesz kifogásuk a történet ilyesféle folytatása ellen, hiszen ők a kilencvenes évek elején nemigen tudtak mit kezdeni Jugoszláviával. Jugoszlávia Versailles szüleménye volt, s a Nyugat csak a jaltai falakat akarta ledönteni, a versailles-iakat már nem. A legtöbb kísérlet ezt támasztotta alá. A Nyugat meg akarta őrizni Jugoszláviát, s csak akkor tett le ebbéli szándékáról, amikor fellángolt az etnikai háború, ekkor is tragikus késedelemmel reagált. Késlekedett, mert továbbra is a Versailles-komplexumban szenvedett.

De tett volna-e lépéseket a katonai puccs és diktatúra esetén? Kötve hiszem!

Most végre több mint tíz év után újra körülültük az asztalt. Újra meggyőződhettem, hogy bár Szlovéniában játszódott le a legnagyobb változás, polgárainak azonban nem kellett törésként átélniük ezt az időszakot. Írói életművek? Folytatódnak. Kulturális intézmények? Valójában megmaradtak a régiek, nem módosultak sokat, született néhány új, de ezek nem kerültek ellentétbe a meglévőkkel. „Szegény és kicsi nemzet kisszerű vagy közepszerű szellemiség mellett nem élhet meg” – írta egykoron egy erdélyi püspök, Makkai Sándor. Mintha a szlovén hétköznapiakba bele lenne írva valami hasonló mondat. Minden van, jobboldal, baloldal, nacionalizmus és kozmopolitizmus, de valahogy ebben a kis országban mindenki megtalálja a saját helyét. Szlovénia megváltozott, de megőrzött valamiféle folyamatosságot is. Ritka kázus a posztszocialista országok táborában. Az új nemzedékek nem úgy néznek az apáikra, mint bűnpártolóokra, s nem hivatkoznak a nemzedéki „kegyelmi állapottal”.

Capodistria – Koper, 2003 nyara. Talán jobb is, hogy csupán rövid időt töltöttem Ljubljanában. A kiváló szlovén autópálya-hálózatnak köszönhetően vagy egy óra múlva megpillantom a tenger és Trieszt felé forduló Capodistriát – Kopert. A szállodaportás közömbösen átveszi jugoszláv útleveletem, rám sem pillant közben. Nem érdekli, hogy honnan jöttem. Ez a határrendőrségi dolga. Jugoszlávia itt már csak afféle avított történelem.

A rutinos mozdulat elárulja tehát, hogy Szlovéniában a Jugoszláviából való kiszakadás többé nem okoz traumát. A ljubljana-i fiatalok Balkán-bulikat rendeznek, a Balkán bekerül az ironikus szubkultúrába. Tíz év elegendő volt arra, hogy a szlovén fiatalok szemében Szerbia afféle balkáni Disneylanddé alakuljon át. Ezek a fiatalok időnként feltűnnek Belgrádban, ahol cseppet sem izgatja őket, hogy az egykori fővárosba érkeztek. Azt mondják, szórakozni jöttek, s Szerbiát inkább komikusnak tartják, mint tragikusnak.

Szerbiában sokkal súlyosabb, elmarasztaló szavak hangzanak el a néhai Jugoszláviáról, mint Szlovéniában. Szerbiában Jugoszláviát a szerb nemzeti érzést szétzúzó nagy büntetésként tartják számon. Érdekes, hogy a hangadó magyar kisebbségi elit is ugyanúgy értelmezi ezt, mint a hangadó szerb többség. Szlovéniában viszont csak egy átmeneti képződménynek, valamiféle tranzitállamnak nevezik. Nem is állják ezzel kapcsolatban, éspedig jóváhagyóan, a szocialista államférfit, az öngazgatás teoretikusát, Edvard Kardelj-t idézni. Közben számon tartják a közös értékeket, azo-

kat egy percre sem tagadják meg. Meglepően tájékozottak a horvátországi, a boszniai, a macedóniai, a szerbiai kulturális életről. A szlovén üzletemberek pedig nem óvatoskodtak, mint például a magyarok: ők elsőként érkeztek Szerbiába.

A vendéglátók azt hiszik, hogy a szállodaszobámban az utazás fáradalmait pihenem. Szó sincs róla! Kilopakodom az utcára, a tengerpart felé lépkedek szaporán, majd kanyarodok egyet, s a városmag felé veszem az irányt. Jól esik, hogy pontosan emlékszem az útirányra, még a távolságokat is pontosan be tudom mérni. Vagy tizenöt évvel ezelőtt jártam itt utoljára. Legnagyobb meglepetésemre a Tito térre vezető Boris Kidrič utca neve a régi maradt. Aztán a téren megpillantom a táblát: a teret ma is Tito térnek hívják.

Balra az első, az 1464-ben gót stílusban épült bírószági épület legutóbbi látogatásomkor kávézó volt, örömmel nyugtázom, hogy most is az. Az árkádos loggia alatt kávé rendelek, és figyelem az embereket, a dómtornyot, a Praetor palotát, a Városházát.

Csak Dubrovnikban van még egy ilyen szép és arányos várostér, mint Capodistriában. A téren az emberek nem sietnek, inkább ténferegnek. A pincér is komótosan helyezi az asztalra a kávé. A presszó kitűnő, pontosan olyan, mint Olaszországban. Koper mindig is az olasz dimenziót hozta be Szlovéniába, s a szlovénok örömmel nyugtázták ezt. Szlovénia kis ország, sokkal kisebb, mint Magyarország, ám regionálisan sokkal összetettebb, kulturálisan változatosabb. Nem annyira központosított, mint Magyarország. A mediterrán és a közép-európai kultúra harmonikusan találkozik benne. Kisebb, mint a szintén összetett Szerbia, amely képtelen összebékíteni a balkáni és a közép-európai hagyományt. Szerbiában úgy érzem magam, mintha két, egymással farkasszemet néző Szerbiában élnék. A központosított Magyarországon csak egy kultúra létezik, de ez az egy mintha kettévált volna. A szlovén egység mozaikos, rugalmas és változatos. Szlovénia kulturális atlasza bonyolultabb, ám Szlovénia szellemileg nem hasadt ketté, mert a bonyolultságot értéknek tartja. A mintegy kétfélmillió lakosú országról sokan azt gondolják, hogy nemzetileg zárt. Nem ezt látom! Szlovénia hallatlanul nyitott a saját változatossága iránt. Ennek tudatában tekint Róma, Bécs és Berlin felé. Magyarországon éppen ez a mozaikos kultúra hiányzik. A külső nyitottság óriási, a belső viszont szerény. A kétféle: a belső és a külső nyitottság szlovéniai találkozása más eredményhez vezet, mint a magyar külső nyitottság. Időnként heves viták lobbantak fel a szlovén regionalisták között, de azok mindig békülékenyen fejeződtek be, hiszen kiderült, hogy Szlovéniában mindenki regionalista. Magyarországon senki sem lehet az.

Vendéglátóimmal összetalálkozva éppen ezzel a témával folytatjuk a beszélgetést: a regionalizmussal. Megidézzük az Alpok–Adria (al)régió történetét. Akkoriban, a nyolcvanas évek elején Európa keleti felében még nem beszéltek az országhatárokon átnyúló régiókról. Isztriában igen. Már akkor létezett itt egy kozmopolita regionális tudat. Isztria a regionalizmus bölcsője volt, s meglehet, ez az érzékenység mentette meg a félszigetet a nacionalista áradattól is. Isztria szlovén részén nincs mit keresniük a szlovén nacionalistáknak, a horvát részen pedig Tudjman soha sem tudott felülkerekedni. Ezért gyakran „vörös Isztriának” bélyegezte a félszigetet. A horvátországi isztriaiak viszont nem háborognak ez ellen, ma is gondosan ápolják a partizán- emlékműveket, s ha ezért bírálják őket, akkor a határon túlra mutatnak: a szlovén részen még buzgóbban

őrzik a partizánhagyományokat. Meg aztán mi más lehetne egy európai régió, mint antinacionalista? Ha pedig a szlovéniai isztriaiakat éri ilyesféle vád, akkor ők meg Olaszország felé mutatnak, ahol különös gondot viselnek minden egyes partizánszoborra, -emlékműre. Ez a túlbuzgó jobboldaliság az agrártársadalmakra, az agrárvidékekre jellemző, mondják, a polgár, s itt az isztriai hagyományokra gondolnak, soha sem mérgezte magát az efféle kábítószerral. Az olaszországi szlovénok, volt alkalmam beszélgetni velük, pedig kifejezetten baloldaliak. Azt állítják, hogy itt állva jobb válaszokat fogalmazhatnak meg a trieszti olasz nacionalistákkal szemben. Ez az egyedüli kisebbség, ahol a baloldaliság a kisebbségi létből fakad.

Koperben újra körülüljük az asztalt. Ljubljaniaiak, koperiak, fiumeiek, zágrábiak, triesztiek. A társaság egyre nagyobb, belgrádi szerbek is csatlakoznak, értel-

miségiek, akik még a kilencvenes években disszidáltak Belgrádból, mert nem bírták elviselni az ottani nacionalizmust. Vajdaságiakat is fellelek. Egy fiatal horvát író meséli, hogy Szabadkáról először Zágrábba menekült, de otthagya a horvát fővárost, mert felháborították azok a sztereotípiák, amelyekhez vajdasági menekülként alkalmazkodnia kellett volna. Ha a kisebbségi az anyaországba települ át, akkor nagyobb horvátnak kell lennie, mint a zágrábi őslakos horvátoknak, mondja rezignáltan. De őslakosok is disszidáltak Zágrábból a horvát Isztriába. Valahogy éppen a szlovén–horvát határ felé vonzódtak, hallom, talán azért, mert mindenki, aki a nacionalizmus elől menekül, általában a határ mentén keresi a menedékét. Ahol hol szlovénül beszélnek, hol horvátul, attól függetlenül, hogy szerb anyanyelvű az illető vagy pedig horvát.

Borderland, 2003 nyara. Ahol határ van, ott régiók születnek, mondják a vendéglátók, s ezért a határokról szóló tanácskozást három regionális öntudatú városban: Triesztben, Koperben és Umagban rendezik meg. Ugyanúgy rendezik a szállást is, és a különös szervezésnek köszönhetően megtörtént, hogy Triesztben aludtunk, majd reggel Umagba utaztunk, ahol egész nap tanácskoztunk, s végül – estefelé – Koperben kötöttünk ki, hogy megjelenjünk a polgármester fogadásán, majd egy ottani szállodában éjszakáztunk.

Vagyis állandóan át kellett lépni a határt, hogy a határokról beszélhessünk. Ami immár nem okozott senkinek sem

gondot, csak nekem. Az emberek szabadon lépik át a határt, és már azt is elfelejtették, hogy létezik útlevélvizsgálat vagy vízumellenőrzés. Ezért a rendszeres, a napi többszöri határátlépés nekik nem jelentett gondot, a gondot csupán én jelentettem.

Amikor a határrendőrök meglátták a szlovén vagy a horvát rendszámú személygépkocsikat, csak intettek, hogy menjünk tovább. Mi mást tehettem, kiszálltam a kocsiból, jugoszláv útlevelemet lobogtattam, s kértem őket, hogy pecsételjék le. Mert ha visszafelé jövet netán a határrendőrök nem integetnek, hanem útlevél-ellenőrzést tartanak, akkor joggal kérdezhetik, hogyan léptem át a határt. S mit mondok én akkor? De emellett egy másik veszély is fenyegetett. Ha visszafelé mondjuk Olaszországon át veszem az utat Szlovéniába, nemcsak az olasz határrendőr kérdezhet rám, hanem a szlovén is, ugyanis megkérdezheti, hogyan kerültem ki Itáliá-

ba. Bárhova menjek, ki vagy be, ha nem kapok pecsétet szerbiai útlevembe, kellemetlenségek adódhatnak. Így nem volt más választás, a határhoz érve rendszeresen megállt a kocsikaraván, a tanácskozás résztvevői szolidárisan várakoztak, kiszálltam, és a hivatalos szerv elé léptem. A határrendőr értetlenkedve lapozgatta az útlevemet, miközben gyanakodva méregetett.

Kilépek Szlovéniából, a kocsikaraván megáll. Belépek Olaszországba, újra megáll a kocsikaraván. Erre nem számítottak a szervezők, így a tanácskozások rendszeresen késve kezdődtek. A koperi polgármestert egyszer jól meg is várakoztattuk. Egyedül ült a városi előkelőséggel a városháza dísztermében, s várta, hogy felolvashassa alkalmi beszédét a határok átjárhatóságáról. Természetesen akkor is késtünk, hiszen engem ellenőriztek a határon. A polgármester őszinte csodálkozással, nagy meglepetéssel nézett rám. Miféle magyar író? Miféle szerbiai író? Miféle csodabogár?

A tanácskozás résztvevőjéből a tanácskozás témája lettem.

A pedáns szervezők belátták, hogy ez így nem lehet tovább. Pár nap múlva úgy döntöttek, hogy ezután külön kocsival fogok közlekedni. Még sofőrt is kaptam. Vagy egy órával előbb indultam, s nagyon sokszor megtörtént, hogy miközben ott várakoztam az egyik vagy a másik határon, mellettem elhaladt a karaván. A határrendőrök lazán továbbot intettek nekik, ők buzgón integettek nekem, én meg boldogan viszonztam üdvözlésüket. Ki lehet ez a furcsa figura, gondolhatta magában a határrendőr, akinek ennyi ismerőse furikázik át a határon? Talán emiatt még lelkiismeretesebben végezte a munkáját, s hiába indultam jóval előbb, nemegyszer megtörtént, hogy a különautóval meg a hivatali sofőrrel is késve érkeztem. Egyik alkalommal több mint fél órát. Amikor végre a helyszínre értem, és boldogan beléptem a terembe, a résztvevők ujjongva üdvözöltek, felállva tapsoltak. Mint a határok hőseit.

Miközben jártam a kötélrancot a határok egyik vagy másik oldalán, egyre bonyolultabb kérdésekkel szembesültem. Magyar író, hümmögték a szlovén barátaim. Nálunk minden szlovén írónak, éljen bárhol is, kijár a szlovén útlevél. A köztársasági elnök adja át személyesen, ünnepélyes szertartás közepette. Igen, morfondíroztam, csak hogy Magyarország éppen az EU kapuja előtt toporog, kellemetlen lenne, kezdtem mondani a szokásos mondókát. Mire a szlovénok előadták, hogy ők is az EU előkéjében állnak, és sose aggódjak, egészen biztos, hogy a brüsszeli bürokratákat nem érdekli az ilyesmi. Kicsit meglepődtem, még a saját szóhasználatomon is. Magyarország toporog az EU-kapuja előtt, Szlovénia belép az EU-ba. Valójában miről is van szó?

Kénytelen-kelletlen elismertem magamban, hogy ez annak a jele, hogy a több évtizedes kádárizmus mégis mást jelentett Magyarországon, mint a fél évszázados titóizmus Szlovéniában.

Aztán a horvátok folytatták: A magyarországi horvát íróknak van horvát állampolgárságuk, s ez semmi gondot nem okoz. Igaz, Horvátország még nem toporog az EU kapuja előtt, csak somfordál felé. Az olaszok is rögtön csatlakoztak, Giacomo Scoti nevű horvátországi írónak, mondták, már annyi állampolgársága van, mint égen a csillag. Többek között olasz is, pedig Olaszország már nem a kapu előtt toporog, hanem teljes jogú tagja az EU-nak.

Úgy álltam előttük, mint egy egzotikus lény. Hogy mit jelent „határon túli” magyarnak lenni, azt mindeddig csak Budapesten érzékelttem, de most Európában döbbsentem rá. Nemcsak másféle jogi státust, hanem másféle életérzést és kultúrát. Végül az egyik trieszti írónak mentőötlete támadt: a legjobb lenne bevezetni számunkra valamiféle hontalansági útlevélet. Volt ilyesmi 1945-ben, aztán 1956-ban is, amikor éppen a magyarok éltek vele. Miért ne lehetne most is kezdeményezni?

Valóban – gondoltam magamban a mediterrán világ kellős közepén –, nem is olyan rossz ötlet. Márai Sándor jutott szembe, aki ugyancsak a mediterrán világban oly sokat vesződött az útlevelével, miután elhagyta Magyarországot. Szerencséjére az olasz tisztviselőkben volt valami nagyvonalúság vagy hanyagság. Ki tudja? De ennek köszönhetően – ezt a naplójában többször is feljegyezte – sikeresen legyűrte a nehézségeket. Sokkal kevesebbet kellett vesződnie, mint nekem Pesten, amikor sürgős műtét után, a kórházi utókezelés miatt vagy tizenöt nappal meg kellett hosszabbítani a tartózkodási engedélyemet. Személyesen bemenni a rendőrségre, sorba állni az iroda előtt. Mit számít az, ha az ember frissen műtött sebe vérzik egy kicsit, kérdezte a pesti rendőr-főkapitányság rendőresszonya.

Valóban nem számít semmit, ha az ember vérzik egy kicsit, biztatom magam, miközben változatlanul tovább járom a kötélrancot a határon innen és túl. ■